

2. Про концесії на будівництво та експлуатацію автомобільних доріг: Закон України від 14.12.1999 // ВВРУ. – 2000. – № 3. – Ст. 21.
3. Про Типовий концесійний договір: Постанова Кабінету Міністрів України від 12.04.2000 № 643 // Офіційний вісник України. – 2000. – № 15. – Ст. 626.
4. Wang S. Q., Tiong L.K. Case study of government initiatives for PRC's BOT power plant project // IJPM. Guildford, 2000. Vol. 18, № 1, P 69-78.
5. Варнавский В.Г. Концессии в транспортной инфраструктуре: теория, практика, перспективы // ИМЭМО РАН. – М., 2002.

УДК 338.45

А.В. Брунько

**ЕКОНОМІКО-ПРАВОВІ ПЕРЕДУМОВИ
СТВОРЕННЯ АГРОКОМПЛЕКСІВ
ПРОМИСЛОВИМИ ПІДПРИЄМСТВАМИ**

У статті виявлені, систематизовані та охарактеризовані економіко-правові передумови створення агрокомплексів промисловими підприємствами в Україні.

Ключові слова: *агропромисловий комплекс, агропромислова інтеграція, агрокомплекс (агроформування) промислового підприємства, конгломератна вертикальна інтеграція, диверсифікація.*

В статье выявлены, систематизированы и охарактеризованы экономико-правовые предпосылки создания агрокомплексов промышленными предприятиями в Украине.

Ключевые слова: *агропромышленный комплекс, агропромышленная интеграция, агрокомплекс (агроформирование) промышленного предприятия, конгломератная вертикальная интеграция, диверсификация.*

The article revealed, systemized and defined the economic and legal prerequisites for creation of agricultural complexes by industrial enterprises in Ukraine.

Key words: *agricultural complex, agricultural-industrial integration, agricultural complex (agricultural units) of industrial enterprise, conglomerate vertical integration, diversification.*

Сільське господарство є і залишиться актуальним та пріоритетним видом господарської діяльності. Аграрний сектор гарантує продовольчу безпеку держави, забезпечує населення країни життєво необхідними й незамінними благами для всього суспільства – продуктами харчування, створює експортний потенціал сировини та продовольства.

Ефективне функціонування аграрної галузі будь-якої країни залежить насамперед від розвиненості її інститутів, адаптації суб'єктів

агрогосподарювання до викликів сьогодення в умовах економічної трансформації. Тому питання формування дієвого інституційного середовища набуває особливого значення для сталого розвитку сільськогосподарського виробництва.

На сучасному етапі найбільш ефективним та перспективним суб'єктом аграрного ринку в Україні є агропромислові формування холдингового типу. Ці структури мають різні інтегровані форми аграрно-промислового напрямку в залежності від домінанти інтегратора; способу створення; складу та правового статусу учасників, організаційно-правової форми господарського об'єднання та інше. Активізація інтеграційних процесів в АПК супроводжується не тільки розвитком класичних форм агрохолдингів, але й формою розвитку агробізнесу компаніями, основний напрям діяльності яких не пов'язаний з аграрною сферою. Визначений вид інтеграції представлений розвитком сільськогосподарського виробництва в господарських структурах, які створені потужними промисловими підприємствами.

На жаль, юридичного окреслення сутності даного господарського формування, не має. За відсутністю законодавчої ідентифікації досліджуваного суб'єкту господарювання, залишаються остаточно невизначеними способ створення та майнові основи функціонування агрокомплексів промислових підприємств. Коло питань щодо правової організації господарських взаємовідносин між промисловим підприємством та його агрокомплексом не розглянуто ні дослідниками, ні законодавцем.

Серед вітчизняних фахівців, які публікували ґрунтовні наукові розробки з досліджуваної проблематики, можна виділити таких вчених-економістів як В.Г. Андрійчук, С.І. Дем'яненко, Т.Г. Маренич, В.Я. Месель-Веселяк, Ю.О. Нестерчук, Т.О. Осташко та інші. Окремі аспекти правового статусу великих господарських структур (холдингових компаній, об'єднань підприємств) та їх значення у сфері господарювання досліджувалися у роботах С.М. Грудницької, Б.В. Деревянко, В.К. Мамутова, В.В. Хахуліна. На жаль, наукових фундаментальних розробок з питання правової організації господарських взаємовідносин промислового підприємства зі своїм агрокомплексом не має. Це обумовлено низкою причин, насамперед тим, що детальний аналіз діяльності інтегрованих структур утруднений через їх інформаційну непрозорість.

Відсутність фундаментального наукового опрацювання та фрагментарний характер законодавчого регулювання визначених питань свідчать про актуальність та доцільність розгляду економіко-

правових передумов створення агрокомплексів промисловими підприємствами в русі перспективи дослідження правової організації господарських взаємовідносин між ними.

Метою цієї статті є виявлення економіко-правових передумов створення агрокомплексів (агроформувань) промисловими підприємствами.

Нормальне існування економічних відносин можливе тільки виключно в правовій формі. На сучасному етапі розвитку економіки України на державному та регіональному рівнях інструментом, засобом забезпечення порядку в господарському обороті, в народному господарстві, забезпечення стабільних "правил гри" в економіці, адекватних економічним реаліям [1, с. 20], є господарське право. Безперечно, що будь-який інститут господарського права не може існувати у відриві від економіки, а тому наука права має досліджувати вплив правових норм та інститутів на господарське життя, буття цього впливу, шляхи подальшого вдосконалення правового регулювання будівництва господарства [2, с. 433].

Саме тому аналіз правового становища агрокомплексів (агроформувань) промислових підприємств України повинен починатися з дослідження економіко-правових передумов створення даного суб'єкту господарювання у сфері народного господарства.

Економічні передумови виникнення та розвитку агрокомплексів промислових підприємств умовно можна поділити на закономірні (історико-економічні) та незакономірні (національні), в свою чергу, незакономірні - на об'єктивні та суб'єктивні.

Насамперед визначимо сутність кожної з вказаних передумов. Закономірні (історико-економічні) передумови визначаються закономірностями суспільного розвитку. Незакономірні (національні) економічні передумови демонструють тенденцію розвитку окремої галузі економіки в межах держави. Об'єктивні національні економічні передумови визначаються специфікою економічних процесів держави, факторами рівня економічної розвиненості країни, політичної стабільності, правової організації. До суб'єктивних національних економічних передумов належать ступінь усвідомлювання суб'єктами економічних відносин своїх дій при здійсненні господарської діяльності, наявність визначених мотивів, що спонукають суб'єктів господарювання до поєднання інтересів між собою.

Агропромислова інтеграція, як і взагалі інтеграція - це закономірне економічне явище. В теорії ринкової економіки існує три осно-

вних чинника об'єднання суб'єктів господарювання на принципах інтеграції, а саме: а) економія на масштабах виробництва; б) економія трансакційних витрат; в) економія у масштабі сфери діяльності. Визначені чинники характерні для стабільної та сформованої економіки та є закономірними (історико-економічними) передумовами виникнення та розвитку інтеграційних структур в АПК.

В умовах перехідного періоду та кризового стану аграрного сектора в Україні спостерігається ряд інших чинників агропромислової інтеграції.

Активізація процесу вливання капіталу в сільське господарство України з різних зовнішніх джерел, зокрема, промисловими підприємствами, способом створення великих агрокомплексів припадає на останнє десятиріччя. Наведемо декілька прикладів розвитку конгломератного корпоративного формування на основі непов'язаної диверсифікації:

- ПАТ Маріупольський металургійний комбінат ім. Ілліча Донецької області у 2001 році створив свій Агрокомплекс, який став підрозділом комбінату з виробництва та реалізації сільськогосподарської продукції та продуктів її переробки. Він розташований на території семи адміністративних районів Донецької області і об'єднує у своєму складі 40 агроцехів, створених на базі КСП, 2 госпрозрахункові дільниці та управління агрокомплексом. В 2006 році комбінат реорганізував свій агрокомплекс в п'ять дочірніх підприємств: "Ілліч Агро-Донбас", "Ілліч Агро-Крим", "Ілліч Агро-Запоріжжя", "Ілліч Агро-Умань", "Ілліч Агро-Рибак". В 2010 році 225 тис. га землі, підконтрольні "Ілліч-агро", увійшли разом із ММК ім. Ілліча до групи "Метінвест", акціонерами якої є АТ "Систем Кепітел Менеджмент" (СКМ) (75%) та група компаній "Смарт-холдинг" (25%). З 2011 року сільгоспактиви ММК ім. Ілліча увійшли до складу агрохолдингу HarvEast, який має двох основних акціонерів - СКМ та "Смарт-холдинг" [3];

- ТОВ "Смарт-групи" здійснює торгово-посередницькі операції з металургійною продукцією та устаткуванням. Сфера діяльності - металургія. Здійснює контроль над 50% акцій групи компаній "Верес". ТМ "Верес" володіє ПрАТ "Агроекопродукт". Приблизно 65 % в уставному фонді "Смарт-групи" належить російській компанії "Лу-катл-Северо-Запад" [4];

- шахта ім. Засядька в 1997 році створила дочірнє підприємство - агрофірму "Шахтар" (на базі КСП) із землекористуванням понад 90 тис. га сільськогосподарських угідь. До складу агрофірми входять 26 сільськогосподарських підприємств різного юридичного статусу [5];

- агрохолдинг "Донецьксталь" входить до складу ПрАТ "Донецьксталь" та є підприємством з вертикально інтегрованою системою управління та замкнутим циклом: виробництво продукції – переробка – торгівля, включає 12 філій з загальною земельною площею 39 тис. га, створено в 1999-2000 роках на базі сільгосппідприємств Донецької області [6].

Поява цих структур бере відлік з кінця 90-х років XX століття та безперечно пов'язана з економічними умовами в Україні. Отже, до незаконічних (національних) економічних передумов створення агрокомплексів (агроформувань) промисловими структурами належать:

- відсутність *de facto* первинності пріоритетів селянства у процесі формування пріоритетів держави;

- порушення економічних відносин між сільськогосподарськими підприємствами та державою, зведення до мінімуму ролі держави як партнера та гаранта відносин сільськогосподарських товаровиробників з агропромислового виробництва, зменшення обсягів державної підтримки сільського господарства;

- зниження загальної інвестиційної активності в економіці України, відмова держави від цільової інвестиційної підтримки сільського господарства, відсутність у сільгосптоваровиробників власних коштів для інвестицій та безліч інших факторів, які перетворили сільське господарство з пріоритетного інвестиційного об'єкту в інвестиційно-го аутсайдера;

- потреба держави у створенні господарських структур, що мають великий потенціал до саморозвитку, використовують новітні ефективні технології для виробництва конкурентного продукту при цьому не потребують постійної бюджетної підтримки.

Найбільш дієвими засобами впливу держави на розвиток інтеграційних процесів в АПК є інструментарій правового регулювання (правові норми державного та регіонального рівнів). Законодавчим поштовхом активізації процесу створення агрокомплексів промисловими підприємствами послугував Указ Президента України "Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки" від 3 грудня 1999 року № 1529/99, який мав пришвидшити забезпечення членам КСП вільного виходу з підприємства і отримання ділянок у натурі, що і призвело до стрімкого зростання орендованих сільськогосподарських земель в 2000 році. Саме на цей час припадають формування перших українських латифундій.

З прийняттям Земельного кодексу України (введеного в дію 1 січня 2002 року) та Закону України "Про оренду землі" від 6 жовтня

1998 року створено законодавчо-правову базу орендних відносин, це дало змогу активно використовувати їх під час створення нових інтегрованих формувань в АПК. Новим Земельним кодексом запроваджено мораторій на продаж ділянок сільськогосподарського призначення, 2004 рік – продовження дії мораторію до 1 січня 2007 року, 2006 рік – до 1 січня 2008 року, 2007 рік – до 1 січня 2010 року, 2010 рік – до 1 січня 2011 року; розгляд законопроектів "Про державний земельний кадастр" та "Про ринок землі", прийняття яких необхідно для скасування мораторію; 7 липня 2011 року було ухвалено Закон України "Про державний земельний кадастр" за № 8077. Запровадження ринку земель сільськогосподарського призначення постане новим шаблоном у розвитку (чи, навпаки, занепадом) агрокомплексів, створених промисловими підприємствами. Саме ця подія визначить першоджерельну мотивацію вливання промислового капіталу в сільське господарство.

Правовим підґрунтям для розвитку агропромислових формувань холдингового типу стали Господарський кодекс України та Цивільний кодекс України, Закон України "Про холдингові компанії в Україні" від 15 березня 2006 року, Державний класифікатор України "Класифікація організаційно-правових форм господарювання" ДК 002:2004, затверджений наказом Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики від 28 травня 2004 року № 97 та ін.

Аналізуючи національні суб'єктивно-економічні передумови створення агрокомплексів промисловими підприємствами, необхідно нагадати, що аграрно-промислова інтеграція як економічна категорія, насамперед, відображає систему економічних інтересів, в даному випадку інтересів промислових структур-інтеграторів та інтересів сільськогосподарських підприємств-учасників. Тому, саме мотиви вливання промислового капіталу в сільське господарство та мотиви згоди сільськогосподарських підприємств на приєднання (навіть із втратою статусу юридичної особи) до промислових структур-інвесторів доцільно розглядати як економічні передумови створення агрокомплексів промисловими підприємствами. Розглянемо дані передумови через призму економічних інтересів (мотивів) суб'єктів господарювання.

1) Інтереси (мотиви) промислових структур-інтеграторів:

- диверсифікація виробництва, як економічний термін означає проникнення фірм в нові для них сфери діяльності, завдяки чому вони перетворюються в багатогалузеві комплекси. Акцент при цьому

робиться на створенні таких видів діяльності, які не пов'язані з основним виробництвом [7, с. 580];

- сільське господарство є найбільш привабливою галуззю для інвестування у порівнянні з іншими: низькі бар'єри входження в галузь (недооцінка сільськогосподарських земель, низька вартість робочої сили, економічно слабкий стан сільськогосподарських підприємств тощо); податкові пільги; користування державною бюджетною підтримкою;

- рентабельний бізнес для вкладу капіталу. Процес відновлення експортного потенціалу України на зерновому ринку супроводжується зростанням інвестицій у сільське господарство з боку великих компаній. На жаль, діяльність вітчизняних холдингів в АПК спрямована на отримання швидкого прибутку та пов'язана переважно з виробництвом монокультур на експорт.

Загальновідомо, що забезпечення продовольством населення світу є однією із найгостріших проблем глобалізації. Тому не випадково продовольча та сільськогосподарська організація ООН (FAO) прогнозує зріст цін на продовольство більш ніж в два рази за наступні двадцять років. Цю проблему розуміють основні вітчизняні експортери сільськогосподарської продукції представлені крупними інтегрованими формуваннями в АПК, які враховують той факт, що Україна має великий і помірно задіяний аграрний потенціал;

- можливість перепродати бізнес, вартість якого з урахуванням багатьох чинників, насамперед, після скасування мораторію на продаж сільськогосподарської землі, може зрости в найближчій перспективі.

2) Інтереси (мотиви) сільськогосподарських підприємств-учасників:

- на кінець 90-х років XX століття більшість сільськогосподарських підприємств стали збитковими, без оборотних засобів, із значною заборгованістю за кредитами, кризовим станом матеріально-технічного забезпечення, боргами постачальникам матеріальних ресурсів тощо. Їх фінансове оздоровлення можливе було тільки у випадку інвестиційної підтримки з будь-яких джерел;

- урахування переваг учасників об'єднання холдингового типу: організаційних, виробничо-економічних, фінансових, кадрових та інших [8, с. 242]. Сільськогосподарські підприємства вступаючи в інтеграційні зв'язки, намагаються зменшити ризик, викликаний специфікою аграрного виробництва, його залежністю від природно-кліматичних умов, стихійністю ринку сільськогосподарської продукції;

- зростання кількості крупних агропромислових структур змушує неефективні аграрні підприємства виходити з аграрного бізнесу або змінювати свою спеціалізацію.

У сукупності всі перелічені економіко-правові передумови стали підґрунтям для впливання промислового капіталу у сільське господарство та як результат поштовхом до створення агрокомплексів (агроформувань) промисловими підприємствами.

Висновки. На сучасному етапі одним із найбільш ефективних суб'єктів аграрного ринку є господарські структури, створені промисловими підприємствами, які здійснюють сільськогосподарську виробничу та пов'язану з нею іншу діяльність. Створення агрокомплексів промисловими підприємствами є результатом еволюційного шляху реструктуризації сільськогосподарських підприємств. З огляду на те, що виникнення та розвиток визначених структур ініційований суб'єктами господарювання, а не державою, останній залишається сприймати їх існування як об'єктивну реальність.

В межах проведеного дослідження автором була здійснена спроба розглянути економіко-правові передумови створення агрокомплексів промисловими підприємствами в Україні задля виявлення сутності природи даного суб'єкту господарювання, визначення ролі останнього у сучасній вітчизняній економіці та прогнозування наслідків його господарської діяльності у майбутньому України. За результатами аналізу зроблені наступні висновки.

Виникнення та розвиток агрокомплексів (агроформувань) промислових структур мають чітко виражену соціально-економічну природу, орієнтовані на подолання кризових економічних явищ, викликані нерозвиненістю інституційних перетворень в АПК та мають місце у країнах де ринкова економіка тільки формується.

Враховуючи історичний та світовий досвід, держава за допомогою правових важелів повинна запобігти прояву негативних соціальних, екологічних та економічних наслідків діяльності агроформувань, створених непрофільними господарськими структурами, які прогноуються в майбутньому.

Виявлення економіко-правових передумов створення агрокомплексів промисловими підприємствами є основною ланкою у визначенні сутності даної господарської структури. Відсутність фундаментального наукового опрацювання та наявність прогалин щодо законодавчої ідентифікації агроформувань, створених промисловими підприємствами, актуалізує перспективи дослідження цього питання.

Використана література:

1. Хозяйственное право. Учебник / Под ред. В.К. Мамутова. – К.: Юриком Интер, 2002. – С. 19-24.
2. Мамутов В.К. Наука права - на службу хозяйственному строительству // Экономика и право: Сб. науч. трудов. – К.: Юриком Интер, 2003. – С. 433.
3. Сайт газети "Ильичевец" // <http://ilich.in.ua/>
4. Група "Смарт-Холдинг" // <http://companies.kontrakty.ua/holdings/44/print.html>
5. Офіційний сайт ОП "Шахта ім. А.Ф. Засядька" // <http://zasyadko.net/index.php/ru/2011-02-14-13-09-02/magrofirma.html>
6. Агрохолдинг "Донецьксталь" // <http://www.madein.dp.ua/view.asp?type=ja&lang=1&jaid=604>
7. Андрійчук В.Г. Економіка аграрних підприємств. Підручник: 2-е вид., доп. і переробл. / В.Г. Андрійчук – К.: КНЕУ, 2004. – 624 с.
8. Нестерчук Ю.О. Інтеграційні процеси в аграрно-промисловому виробництві: монографія / Ю.О. Нестерчук. – Умань: Видавець "Сочінський", 2009. – 372 с.